

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15235649>

**MAKTABGACHA TA'LIMDA BOLALAR NUTQIY KOMPETENSIYASINI
BADIY ADABIYOT VA TRIZ TEXNOLOGIYASI ORQALI
RIVOJLANTIRISH**

Temirova Shahloxon Xoshimjon qizi

FarDU Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(maktabgacha ta'lim) mutaxassisligi 1-bosqich magistranti
shahlotemirova96@gmail.com

Yuldasheva Dilafruz Maxamadaliyevna

FarDU filologiya fanlari doktori (DSC), dotsent
yuldilaf@mail.ru

Annotatsiya: Tezida maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirish, to'g'ri talaffuz, dialogik va monologik nutq ustida ishlashda bolalar adabiyotining lirik janrlaridan foydalanishning ahamiyati ifoda etilgan. Bolalar lug'atini boyitishda bolaning ongiga mavzuga oid hamda yangi so'zlarni kiritishga oid qarashlar bayon etilgan hamda misollar orqali tavsiflangan. Bolalarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda badiiy adabiyotning o'rni, TRIZ texnologiyasi orqali ijodkorligini oshirish kabilar muayyan yoritilgan.

Kalit so'zlar: Bola, til, nutq, talaffuz, undoshlar, muloqot, nutqiy ifoda, badiiy adabiyot, TRIZ.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy kompetensiyasi ustida ishlash faol ijodkorlikni talab etadi. O'z ichki "men"ini taniyotgan, tevarak-atrofni bor bo'yicha qaul qilayotgan, o'zini o'rab turgan olamga qiziqish bilan qaraydigan maktabgacha yoshdagi bolalarning so'zlash qobiliyatini ochish, tog'ri talaffuzi ustida ishlash, lug'at boyligini oshirib borishda tarbiyachining ham nutqiy bilimi, muloqot madaniyati tugal va o'ziga xos jozibador bo'lishi zarur. Maktabgacha ta'lim tizimiga kirib kelayotgan

TRIZ yangicha ta'lim texnologiyasi o'qitishning interfaol usuli, ta'limda samaradorlik va natijadorlikka yo'naltirilgan izlanishlar uchun amaliy inkon ekani haqida fikrlar, ilmiy qarashlar ilgari surilgan. Triz texnologiyasi orqali bolada nutrni rivojlantirish, lug'atini boyitish va ijodkorligini yuksaltirish mumkin. TRIZ texnologiyasining maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning aqliy qobiliyatini o'stirish, ularda ijodkorlik va ixtirochilik iqtidorini ijodiy shakllantirish muhim ahamiyatga egadir.

Misol tariqasida, bola nutqida nuqsoni bo'lyapti, uning nutiqni badiiy adabiyot orqali boyitish, TRIZ texnologiyasi orqali esa ixtirochiligini, har qanday vaziyatda muammalarga oson yechim topishga bu orqali esa bolaning jamiyatda o'z o'rnini topishiga yordam beradi.

Nutqiy rivojlanish jarayonini A.N. Leontyev quyidagicha tavsiflaydi: "Nutqni rivojlantirish jarayoni bola lug'atining va so'zlarning assotsiatsiya asosida bog'lanishining ortishida ifodalanadigan miqdoriy o'zgarishlar jarayoni emas, balki sifat jihatdan o'zgarish jarayonidir, zero u fikrlash va ong rivojlanishi bilan ichki bog'langan holda so'zning barcha funksiyalari, tomonlari va aloqalarini qamrab oladigan haqiqiy rivojlanish jarayonidir".

Chindan ham, 3-7 yoshli bolalarning MTTda yosh guruhlar bo'yicha guruh kutubxonasidan foydalanishi, avvalo, ularning badiiy kitoblar bilan tanishuvidan boshlanadi. Qiziqarli ma'no-mazmunni o'zida mujassam etgan rango-rang adabiyotlar bola uchun yangi so'zlar va ma'nolar manbasi bo'lib xizmat qilishi, tabiiy. Shu nuqtayi nazardan, bolalarning hissiy-emotsional, psixologik ta'sirchanligi, hissiyotga beriluvchanligidan kelib chiqib, ularning tafakkur olamini nutqiy boyitish, so'zlarning maftunkor jilosini his ettirishda badiiy adabiyotning didaktik ta'siri alohida ahamiyatga ega. Bolalar nutqini shakllantirish va rivojlantirishning usullari bir necha bo'lib, quyida ularga nazariy jihatdan to'xtalib o'tamiz.

Hikoya qilish bolalarning jummlarni grammatik jihatdan to'g'ri tuzish, tovushlarni, qo'shimchalarni to'g'ri talaffuz etish, yoshiga mos darajada tasviriy

vositalardan to'g'ri foydalana olishiga yordam berib boriladi. Kattalarning mehnat jarayonini kuzatish, tabiatga, daryo, cho'l, dalalarga sayohatlar asosida hikoyalar tuzishni tavsiya etish bolalarning bog'lanishli nutqini rivojlantirishda eng qulay usullardan hisoblanadi.

Rasmlar ketma-ketligi asosida hikoya tuzish. Bunda bolaning diqqat, idrok va tafakkurining rivojlanganlik darajasini aniqlash mumkin. Bu vaziyatda bola birinchi galda rangli suratlarni ko'radi, ularda tasvirlangan voqealarni o'z so'zi bilan ifodalashga harakat qiladi, buning uchun u mantiqiy fikrlashga harakat qiladi. Hikoya tuzish metodi orqali bola nutqining leksik-grammatik xususiyatlariga hamda bola tafakkurining umumlashtira bilish xususiyatlariga diqqatli bo'lish talab etiladi. Bola tashqi dunyoni xotira, tasavvur, xayol, tafakkur kabi ruhiy jarayonlar yordamida, shuningdek, nutq yordamida bilib olish qobiliyatiga ega bo'ladi.

Bolalar lug'atini boyitishning asosini bolaning ongiga mavzuga aloqador so'zlar, sinonimik qatorlar, antonimik juftliklar, ko'p manoli so'zlarni kiritish tashkil qiladi.

Bolalar bilan sinonimlar ustida ishlash ularning so'zlarning mavzuga iod so'zlar guruhlarini o'zlashtirishlariga oid ishlar bilan uyg'unlashtirib kelishlari lozimligini ifoda etadi.

Bola nutqi, agarda u atrofdagilarga tushunarli bo'lsagina ishonchli muloqot vositasi bo'lib xizmat qiladi, bu esa fikrni so'zlarda izchil, ravon va to'liq ifodalashga, aniq so'zlarni tanlashga, talaffuzning sofligi va to'g'riligiga bog'liqdir.

Unutmaslik kerakki, bola nutqi ustida ishlash o'ziga xos murakkab va davomli jarayon. Avvaliga tovush, so'z, so'z birikmasi va gap qurilishini asta-sekin o'rganish bola uchun yangi bosqich, rivojlanish yuksalishidagi muhim pog'ona, dadil qadamdir. Bu o'rinda oilada ota-ona, MTTda tarbiyachining asosiy "quroli" badiiy adabiyot bo'la oladi. Bolalar ijodkorlarining bolalar uchun yozgan kichik nasriy va lirik asarlari MTT tarbiyalanuvchilarining tasavvur, tafakkur, fikrlash va bayon etish, umuman,

monologik nutqini to'g'ri rivojlanishiga amaliy imkon beradi. Buni muallif N.Rayimovanning "Zebo" hikoyasi misolida ko'rishimiz mumkin:

Hikoya yengil boshlanadi va yengil o'qiladi. Hikoyadagi qizaloq – Zebo MTTdagi har bir bolaga do'st-o'rtoq bo'la oladigan qahramondir. Hikoyada uning odobi, nutqi, xatti-harakati muayyan ketma-ketlik hamda o'ziga xos bolalarcha beg'uborlik bilan kechadi. Bu–hikoyaning tarbiyaviy tomoni. Muallif hikoya so'ngida "Ayting-chi, bolalar, Zebo nega suyundi?" deya ochiq savol qoldiradi. Bolalar hikoyani tinglagach, qizaloqning nega suyunganini tahlil hamda nutq orqali tasvir qilib brishga harakat qiladilar. Maktabgacha katta yosh guruhi uchun mo'ljallangan ushbu hikoya savoliga javob topish orqali bolalar hikoyaning badiiy ahamiyati hamda tarbiyaviy ta'sirini o'z-o'zidan, beixtiyor o'rganib, o'zlashtirib oladilar. Yoki yana bir misol:

Bahor chog'i bog'iga

Anor ekdi Anorxon.

Suvlar tashin anhordan,

Terlar to'kdi Anorxon.

Uch yil o'tib oradan,

Duv-duv to'kdi anorlar.

Mushtdek-mushtdek yoqutga

To'lib ketdi qanorlar.

Rang-ro'ylari o'xshaydi

Anorxonning yuziga.

Shirinligi o'xshaydi

Anorxonning so'ziga..."

Ushbu misralardagi "**chog'i**", "**anhor**", "**duv-duv**", "**yoqut**", "**rang-ro'y**" kabi yangi so'zlar bolaning faol lug'atini boyitishga xizmat qilish barobarida, talaffuzini "charxlash"ga amaliy yordam beradi.

Tarbiyachi-pedagog bolalarning tafakkuri va nutqining barcha jihatlari, shu jumladan, obrazlilikni ham ularga atrofdagi hayot, oila va maktabgacha ta'lim tashkilotining maishiy hayoti, kishilar mehnati, ijtimoiy voqea va hodisalar, jonli tabiat va predmetli olam bilan tanishish imkonini beradigan darajada rivojlantiradi, deyishimiz mumkin.

Obrazli nutqni rivojlantirish keng ma'noda nutq madaniyatining tarkibiy qismidir. Bu o'rinda nutq madaniyati deganda, adabiy til normalariga rioya qilish o'z fikrlarini, hissiyotlarini tasavvurlarini aytilayotgan gapning yo'nalishi va maqsadiga muvofiq holda mazmunli, grammatik to'g'ri, aniq va ifodali bera olish anglashiladi.

Bolani kichik badiiy asarlar bilan tanishtirish badiiy adabiyotda ifoda vositalarining rolini tushunishni rivojlantirishga ta'sir etadi. Obrazlilik nutqining turli jihatlarining muhim xususiyati hisoblanadi. Obrazlilikning grammatik tomoni ham muhimdir, chunki bola turli stilistik vositalardan foydalangan holda, o'z fikrlarini grammatik jihatdan to'g'ri va shu bilan bir qatorda ifodali tarzda bildiradi. Xulosa qilib aytganda, bolalar adabiyoti bolalar nutqini nazariy va amaliy rivojlantirishda samarali vosita bo'lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bolalar nuqtini o'stirish nazariyasi va texnologiyalari fanidan o'quv-uslubiy majmua. Tuzuvchi: Z.U.Mamirova, GulDU, Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi.- Guliston – 2021
2. “Durdona” Boqchalar uchun badiiy adabiyot xrestomatiyasi: To'plam: Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar uchun. – T.: Cho'lpon 1995.
3. “G'aroyib avtobus”. She'rlar, topishmoqlar, tarjimalar, yosh qalamkashlarga adabiy saboqlar. A.Akbar. “O'qituvchi” nashriyot-manbaa ijodiy uyi. T.-2012.